

Komentar in karta: 3/99

SLA V463.01 'deske ograje'

Tjaša Jakop

1. Gradivo

Za pomen 'ploščat kos lesa iz podolžno razžaganega debla (pri ograji)', knj. *dëska* in *deskà* (*ā/ä*), sta v slovenskih narečjih najpogostejši poimenovanji *planjke* in *late*, druga pogostejša poimenovanja so *deske*, *dilje*, *rante*, *remeljni* in *mužljariji*, manj pogosta pa še *lajšte*, *žaganice*, *krajniki*, *blanje* in *plohi*; druga poimenovanja so redkejša.

V T097 je ob leksemu *žaganice* še leksem *late* z opombo »če se vidi skož«. Leksem *konice* ima v T031 opombo, da so to »lesene deske«. V T279 je opomba, da leksem *mužnarji* pomeni »široke«, *lajšte* pa »ozke« deske ograje. V T307 je opomba, da leksem *planka* pomeni desko »pokonci med dvema rantama«, *ranta* pa »počez med dvema koloma«. V T385 je opomba, da leksem *deske* pomeni »poprečne«, *late* pa »pokončne« deske ograje, v T387 pa je ob leksemu *lata* naveden še leksem *blanja*, ki pomeni »široko« desko ograje.

V T256 je poleg leksema *krajevec* ob prvem leksemu *planke* zapisano, da je to poimenovanje »starejše«.

V T030, T109, T137, T152, T161, T210, T241, T271, T300, T331, T342 in T375 je v opombah zapisano, da desk ograje ne poznajo oz. jih tam ne uporabljajo, v T001–T002 in T111 pa, da zanje nimajo posebnega poimenovanja.

Odgovora na to vprašanje ni v 55 točkah SLA, v katerih so zapisovalci v celoti izpustili poglavje Planina.

2. Morfološka analiza

desk- < **(d̥b̥sk)-a* / **(d̥b̥sk)-e* (im. mn.) 'deska' < **(d̥b̥sk)-a* ← rom. **deska* 'lesena plošča'

dilj- < **(dil)-a* / **(dil)-e* (im. mn.) ← nem. *Diele* 'deska'

la/lt- < **(lat)-a* / **(lat)-e* (im. mn.) ← stvnem. *latta*, srvnem. *latte* (*l* ≥ *p* v T368)

letv- < **(let)-v-a* / **(let)-v-e* (im. mn.) ← neka stvnem. beseda, sorodna s stvnem. *latta* 'letev'

laJšt- < **(lajšt)-a* / **(lajšt)-e* (im. mn.) ← nem. *Leiste* 'letev; okrajek, obrobek' (pred prehodom srvnem. *s̄* > *s*) (*J* ≥ \emptyset v T118)

lištra (im. ed.) < **(lištr)-a* ← srvnem. *līste*, stvnem. *līsta* 'trak (rob, lata, letev)' (verjetno s sekundarnim *r* v soglasniškem sklopu *st*)

rant- < **(rant)-a* / **(rant)-e* (im. mn.) ← bav. nem. *Rante* 'palica', nem. *Rante* 'letva'

- blanj-** < *(*blań*)-*a* / *(*blań*)-*e* (im. mn.), nejasno, morda v zvezi z dalmat. *plana* 'deska', zaradi vzglasnega *b*- najverjetneje z istriot. ali furl. posredovanjem
- plank-** < *(*plank*)-*a* / *(*plank*)-*e* (im. mn.) ← srvnem. *planke*, nem. *Planke* 'deska'
- ploh-** < *(*plox*)-*ɔ* / *(*plox*)-*i* (im. mn.) ← bav. srvnem. *ploch*, bav. nem. *Ploch* 'ploh' (nem. *Bloch* 'ploh') / *(*plox*)-*ɔ* 'plosk, raven'
- žaganic-** < *(*žag*)-*a-n-ic-a* / *(*žag*)-*a-n-ic-e* (im. mn.) ← *(*žag*)-*a-n-ɔ* ← *(*žag*)-*a-ti* 'žagati' ← *(*žag*)-*a* 'žaga' ← stvnem. *saga* 'žaga'
- remelj-** < *(*reml*)-*ɔ* / *(*reml*)-*i* (im. mn.) ← bav. nem. *Riemling* 'dve coli debel in petnajst col širok ploh' / bav. nem. *Rämbling* 'vrsta kola' / bav. nem. *Rähmel*, *Remel* 'rogovilasto poleno, ki se ne da razklati'
- remelj-** < *(*reml*)-*ɔ* / *(*reml*)-*i* (im. mn.)
- Špelt-** < *(*špelt*)-*a* / *(*špelt*)-*e* (im. mn.) ← srvnem. *spelte* 'odklan kos lesa, odkolek' (Š ≥ s v T052)
- kraj** (im. ed.) < **kraj-ɔ* 'skrajni rob, začetek, konec'
- krajci** < **kraj-ɔ* (im. mn.)
- krajevc-** < **kraj-ev-ɔ* / **kraj-ev-ɔ* (im. mn.)
- skrajevc** < **sɔ(n)-kraj-ev-ɔ* (im. mn.) ← **sɔ(n)*- 'skupaj, z' + **kraj-ɔ*
- krajnik-** < **kraj-ɔn-ik-ɔ* / **kraj-ɔn-ik-i* (im. mn.) ← **kraj-ɔn-ɔ*
- okrajniki** < **o(b)-kraj-ɔn-ik-i* (im. mn.) ← **o(b)*- 'ob, okoli' + **kraj-ɔn-ik-ɔ*
- okraj-** < **o(b)-kraj-ɔk-ɔ* / **o(b)-kraj-ɔk-i* (im. mn.) ← **o(b)*- + **kraj-ɔk-ɔ*
- plot** (im. ed.) < **plot-ɔ* 'plot' ← **ples-ti* (< **plet-ti*) 'plesti'
- plotnica** (im. ed.) < **plot-ɔn-ic-a* ← **plot-ɔn-ɔ*
- lesa** (im. ed.) < **lēs-a* ← **lēs-ɔ* 'les'
- konice** < **kon(-ɔn)-ic-e* (im. mn.) ← **kon-ɔ* 'konec, začetek'
- kolek** (im. ed.) < **kol-ɔk-ɔ* ← **kol-ɔ* 'kol'
- štafelj** (im. ed.) < *(*štafl*)-*ɔ* ← srvnem. *stafel*, *staffel* 'stopnica, stopnja' (ESSJ IV: 104)
- šajte** < *(*šajt*)-*e* (im. mn.) ← nem. *Scheit* 'poleno, cepanica'
- žvarcelj-** < *(*žvarc*)-*ɔ* / *(*žvarc*)-*i* (im. mn.) ← srvnem. *swart(e)* 'krajnik' (> nem. *Schwarte*, avstr. nem. *Schwartl* s sln. -*ɔc*) (ESSJ IV: 490)
- žvorci** < *(*žvorc*)-*i* (im. mn.), nejasno, morda v zvezi s srvnem. *swart(e)* 'krajnik' (po bav. nem. prehodu *a* > *o*)
- švarkelj-** < *(*švarkl*)-*n* (im. mn.) ← avstr. nem. *Schwartl* 'krajnik' (po nar. sln. spremembi *tl* ≥ *kl*)
- škvorci**, nejasno, morda v zvezi s *švarkelj*
- špani** < *(*špan*)-*i* ← *(*špan*)-*ɔ* ← kor. nem. *Span*, nem. *Gespann* 'vprega, zaprega'
- špricelj** (im. ed.), nejasno, morda v zvezi z nem. *Spreize* 'drog; opora, podpora'
- mužci**, nejasno, morda v zvezi sln. *muzati* 'strgati, gladiti, čistiti' (prim. rus. *muzdá* 'ograjá', *muzdáť* 'ograditi' (ESSJ II: 209) / sln. *muga* 'črta, linija', hrv. *muga* 'krajnik')

mužljár-, nejasno

mužnar-, nejasno

focn- < **(focn)-i* (im. mn.) / **(focn)-e* (im. mn.), nejasno

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *konice* v T031, *šajte* v T067, *lištra* v T090, *lesa* v T142, *mužci* v T144, *žvorci* v T180, *škvorci* v T282, *štafelj* v T350, *špricelj* v T372, *špani* v T411 in *kolek* v T414.

Kot enkratnice s *-kraj-* so kartirani leksemi *kraj* (im. ed.) v T004, *okrajniki* v T216 in *skrajevcí* v T278.

Kot enkratnica s *plot-* je kartiran leksem *plotnica* (im. ed.) v T309.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *vrhi*, *remeljní* in *krajniki* v T009, *late* v T052 in T097, *remelj* (im. ed.) v T187, *remeljč* (im. ed.) v T200, *krajci* v T208, *mužljár* (im. ed.) v T246, *švarkeļjni* in *blanje* v T370, *okrajek* (im. ed.) v T410 in *špelta* (im. ed.) v T415 ter »ni podatka« v T381.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T001–T002, T030, T109, T111, T137, T152, T161, T210, T241, T271, T300, T331, T342 in T375.

S simbolom za »ni podatka« so označeni zapisi brez razdelka Planina v T026, T028, T053, T078, T084, T086, T092, T094, T101–T102, T116, T118, T121–T124, T135, T137, T141, T150, T153, T157, T178, T235, T264, T268, T281, T287, T298, T301, T303–T304, T325, T329–T330, T333, T335–T337, T340, T343, T345, T348, T352, T359, T362–T363, T366, T374, T379, T389, T395 in T398–T399.

4. Uporabljena dodatna literatura

Brinar 1970

5. Primerjaj

SLA: V160.01 *plot* (3/95), V460.01 *ogrāja* (3/96), V462.01 *pletena ogrāja* (3/97), V301.01 *late kozolca* (3/47); OLA: /; ALE: /; SDLA-SI: /; ALI: /; ASLEF: /; HJA: /; LinGeH: /; ÚMNyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Deske so sestavni del ograje, plota, ki ograjuje ali zamejuje določeno zemljišče ali je del oprave stanovanjskih, gospodarskih in drugih stavb. Izkazujejo lahko izvedbene, materialne (snovne), funkcionalne, prostorske, socialne, likovne, časovne, pa tudi obrtniške veščine in znanja. Ograje so grajene z izrazito uporabnimi cilji in nameni, a tudi z manjšim ali večjim likovnim poudarkom, kar se je v preteklosti izkazovalo zlasti z obdelavo desk z značilnimi krajevno ali pokrajinsko prepoznavnimi vzorci. Za območja Julijskih Alp, Karavank in nekatera območja vzhodnega dela osrednje Slovenije so bile značilne ograje iz žaganih desk, bodisi razrezane samo po debelini

debla ali tudi *žamane*, t. j. obrezane po obeh ožjih straneh. Za deske ograj so namenili večinoma slabši les iglavcev, ki so ga po dotrajanosti skurili v peči (tak les se je sicer na prostem v ograjah obdržal tudi desetletje in več). Na nosilne kole so deske ograj pribijali s kovaško izdelanimi žebli ali jih (redko) privezovali s srobotom. Pogosto so za ograje uporabljali tudi krajnike brez skorje ali z njo, ki pa je sčasoma z desk odpadla sama.

Sodeč po dosegljivih slikovnih in ne vedno najbolj natančnih pisnih virih je vendarle mogoče sklepati, da je bila najbolj razširjena raba žaganih desk za ograje predvsem na Gorenjskem in v alpskem svetu nasploh, kar je mogoče pojasniti z razširjenostjo iglastih gozdov in tudi z ugodnimi hidrološkimi pogoji, s tem pa tudi z razširjenostjo vodnih žag, v preteklosti predvsem venecijank, ki so omogočale razrez lesa.

Splošno razširjene so bile tudi ograje s pokončno pritrjenimi deščicami, ki so bile na vrhu eno ali dvostransko obžagane. Takšne ograje so zapirale predvsem dvorišča domačij, zelenjavne in okrasne vrtove idr. Postavljali so jih npr. kot ograje vrtov v Škednju pri Slovenskih Konjicah, kot dvoriščne ograje v Srednji vasi v Bohinju, kot glavno zaporo ograj z zidanimi stebri na Uncu pri Rakeku in drugod.

V večjem delu današnjega slovenskega prostora so bile razširjene lesene ograje s pokončno pritrjenimi deščicami predvsem na stanovanjskih hišah, osrednjih gospodarskih poslopih, kaščah in ponekod tudi na dvojnih kozolcih (*toplarijih*). Pogosto so bile deščice takšnih ograj izrezane z različnimi motivi v obliki srčkov, križcev, kar in drugih motivov, ponekod tudi z letnicami izgradnje stavbe ali z začetnicami priimka in imena lastnika oz. graditelja (Zgornja Savinjska dolina, Zadrecška dolina idr.).

V Julijskih Alpah in Karavankah so bile do 70. let 20. stoletja pogoste razsežne lesene ograje, ki so zamejevale tudi od domačije bolj oddaljene travnike, pašnike in njive. Zgrajene so bile iz v zemljo zabitih nosilnih stebričev ali kolov in nanje bolj ali manj vodoravno pritrjenih žaganih desk, pogosto različnih širin, brez stranske obrezanosti. Takšne razsežne travniške in pašniške ograje so postavljali npr. na območju Pake in Vitanja na južnem Pohorju, v Trenti in Soči na Bovškem, v avstrijskem delu Karavank v Slovenjem Plajberku in drugod.

Ponekod so v ograje iz desk vgrajevali tudi prelaze, t. j. okrog 1 do 1,5 m široke in za tretjino ali polovico znižane dele ograje, kjer je bil mogoč prestop odraslega človeka, ne da bi bilo treba odpreti vrata ali leso v ograji. Takšni prelazi so bili v rabi na zemljiščih, kjer se je pasla drobnica, svinje in druge domače živali in je zemljišče prečkala vaška ali hišna pešpot. Takšne prehode v ograjah iz žaganih desk so imeli npr. na Resniku in Skomarju na južnem Pohorju in drugod.

V Ziljski dolini na avstrijskem Koroškem so poznali ograje s križno povezanimi deskami, ki so jih na kole in drogove privezovali z vrbovimi vejami, s protjem in srobotom. Ograje so bile postavljene na pašnikih in so živini preprečevale dostop do bližnjih njiv in travnikov. Takšne ograje so postavljali npr. na pašnikih v Rutu in Dolah v okolici Beljaka, prehod pa zastrli s premičnimi drogovi.

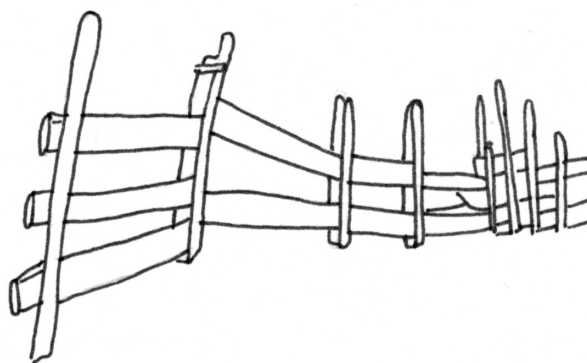
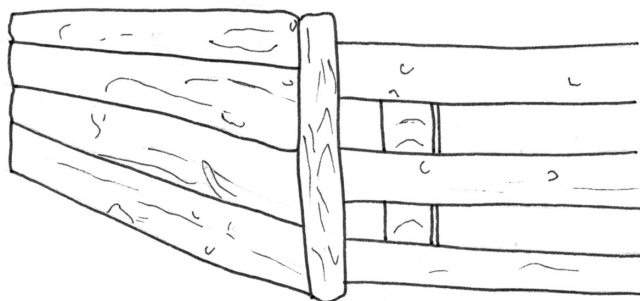
Pokončne deske so vgrajevali tudi v ograje in zlasti v visoka vrata na dvorih, z ograjami zaprtih domačijah, predvsem v vaseh ob Kolpi v Beli krajini. Takšna zaprta dvorišča z vrati iz desk so se ohranila v Žuničih, Velikem Nerajcu, Miličih in drugod, do nedavnega tudi v Tešanovcih v Prekmurju.

Posebne oblike so bile ograje iz tesanih drogov, ki so jih nabijali ali navezovali na pokončne kole. Takšne ograje ob domačijah in med zemljišči so postavljali v Gribljah v Beli krajini, v Kotu pri Lendavi in v Melincih pri Beltincih v Prekmurju, pa tudi v Šmihelu nad Mozirjem v Savinjskih Alpah.

Po letu 1990 so se predvsem v trgih in mestih uveljavile ograje z različno obdelanimi in vgrajenimi deskami, ki so dosežek oblikovalskih vplivov širših razsežnosti in pogosto industrijski ali obrtniški izdelek. Uveljavljajo se ograje s pokončno, leže in navzkrižno pod določenim kotom pritrjenimi deskami in deščicami.

Prim.: SEL 2004; Šarf 1991; Valenčič 1970a

7. Skica

SLA V463.01 'deske ograje', 3/99

